

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ
ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

Εύπειθέστατος

Ὁ Πρέσβυς,

Γ. Στ. Σεφριάδης

Γ. Στ. Σεφριάδης

ΙΚΑΡΟΣ

ISBN 978-960-572-319-4

© Εκδόσεις Ίκαρος, 2019 και

© Βασίλης Παπαδόπουλος

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ
ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

ΙΚΑΡΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13
----------------	----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
----------	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ	23
--------------------------	----

1. Σμύρνη-Αθήνα-Παρίσι-Λονδίνο-Αθήνα	27
2. Αθήνα-Λονδίνο-Αθήνα-Κορυτσά-Αθήνα	36
3. Αθήνα-Κορυτσά-Αθήνα	43
4. Αθήνα-Κάιρο-Πρετόρια-Ιερουσαλήμ-Κάιρο-Αθήνα	45
5. Αθήνα-Άγκυρα-Λονδίνο-Βηρυτός-Αθήνα	59
6. Αθήνα-Λονδίνο-Αθήνα	65

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΛΛΗ ΔΟΥΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΗΣ	81
----------------------------------	----

1. Διπλωμάτες και Υπουργείο	90
2. Πολιτικοί και πολιτική	104
3. Μετακινήσεις	118
4. Έλλειψη χρόνου αφιερωμένου στην ποίηση	124

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ	153
---------------------------------------	-----

A. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΕΜΠΝΕΥΣΗ	167
-------------------------------------	-----

1. Οι εμπειρίες από τη ζωή στο εξωτερικό	167
--	-----

2. Η απόσταση από τα πράγματα	173
3. Καλύτερη γνώση του πώς λειτουργεί ο κόσμος	176
B. Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΩΝ	181
1. Η ασυνείδητη διεργασία	182
2. Το χτίσιμο του ποιήματος	194
2.1. Η πάλη με τη γλώσσα. Ποίηση και Υπηρεσία	197
2.2. Η διπλωματική γλώσσα και τα χαρακτηριστικά της	199
2.3. Η καθαρεύουσα	204
2.4. Οι άλλες γλώσσες. Εφόδιο για τη διπλωματία και εμπόδιο για την ποίηση;	207
Γ. Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΣΤΟΥΣ ΣΤΙΧΟΥΣ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ	211
ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ	
ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΣΕΦΕΡΙΑΔΗ	
ΜΙΑ ΑΣΚΗΣΗ ΣΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ	229
1. ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΤΣΑ, 1936-1937	241
2. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ, 1938-1941	271
3. ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΤΥΠΟΥ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΪΡΟ, 1941-1942, 1943-1944	275
4. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ ΔΜΑΣΚΗΝΟΥ, 1945-1946	285
5. ΕΠΙΤΕΤΡΑΜΜΕΝΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΚΥΡΑ, 1950	291
6. ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΠΡΕΣΒΕΙΑΣ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ, 1951-1952	295
7. ΠΡΕΣΒΗΣ ΣΤΗ ΒΗΡΥΤΟ, 1953-1956	301
8. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ, 1956-1957	351
9. ΠΡΕΣΒΗΣ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ, 1957-1962	353
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	435

Μνήμη Μάρθας-Ευγενίας

*Την τύχη του κάθε λαός, την κάνει μοναχός του,
κι όσα του κάνει η τρέλα του, δεν του τα κάν' οχτρός του.*

Παλιό κρητικό τραγούδι που βρέθηκε σε επιστολή του 1876.
Σεφέρης, Δοκιμές, Β', «Η συνομιλία με τον Φαβρίκιω»

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Ποιήματα*: Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, Ένατη Έκδοση, Ίκαρος, 1974, επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης
- Τετράδιο Γυμνασμάτων*, Β': Γ. Σεφέρης, *Τετράδιο Γυμνασμάτων*, Β', Ίκαρος, 1976, επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης
- Μέρες*, Α': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Α' (16.2.1925-17.8.1931), Ίκαρος, 1975, επιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλης
- Μέρες*, Β': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Β' (24.8.1931-12.2.1934), Ίκαρος, 1975, επιμέλεια Δ. Ν. Μαρωνίτης
- Μέρες*, Γ': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Γ' (16.4.1934-14.12.1940), Ίκαρος, 1977
- Μέρες*, Δ': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Δ' (1.1.1941-31.12.1944), Ίκαρος, 1977
- Μέρες*, Ε': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Ε' (1.1.1945-19.4.1951), Ίκαρος, 1986, επιμέλεια Ε. Χ. Κάσδαγλης
- Μέρες*, ΣΤ': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, ΣΤ' (20.4.1951-4.8.1958), Ίκαρος, 1986, επιμέλεια-σημειώσεις Παναγιώτης Μέρμηγκας
- Μέρες*, Ζ': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Ζ' (1.10.1956-27.12.1960), Ίκαρος, 1990, επιμέλεια Θεανώ Μιχαηλίδου
- Μέρες*, Η': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Η' (2.1.1961-16.12.1963), Ίκαρος, 2018, επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου-Davis
- Μέρες*, Θ': Γ. Σεφέρης, *Μέρες*, Θ' (1.2.1964-11.5.1971), Ίκαρος, 2019, επιμέλεια Κατερίνα Κρίκου-Davis
- Πολιτικό Ημερολόγιο*, Α': Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, Α', (1935-1944), Ίκαρος, 1981, επιμέλεια-σημειώσεις Αλέξανδρος Ξύδης
- Πολιτικό Ημερολόγιο*, Β': Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, Β', (1945-1952), Ίκαρος, 1985, επιμέλεια-σημειώσεις Αλέξανδρος Ξύδης

- Δοκιμές, Α'*: Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές, Πρώτος Τόμος (1936-1947)*, Ίκαρος, 1974, επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης
- Δοκιμές, Β'*: Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές, Δεύτερος Τόμος (1948-1971)*, Ίκαρος, Θ' έκδοση, 2013, επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης
- Δοκιμές, Γ'*: Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές, Τρίτος Τόμος, Παραλειπόμενα (1932-1971)*, Ίκαρος, Γ' έκδοση, 2002, επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος
- Αντιγραφές*: Γ. Σεφέρης, *Αντιγραφές, Ίκαρος, Οριστική Έκδοση*, 1978, επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης
- Μαρώ-ΓΣ, Β'*: Μαρώ και Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία, Β' (1944-1959)*, Ίκαρος, 2005, επιμέλεια Μαρία Στασινοπούλου
- Ανοιχτά χαρτιά*: Οδυσσέας Ελύτης, *Ανοιχτά χαρτιά, «Το χρονικό μιας δεκαετίας»*, Ίκαρος, Η' έκδοση, 2017
- Ο αδερφός μου ΓΣ*: Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Εστία, 2000
- Εισαγωγή ΓΣ*: Δημήτρης Δασκαλόπουλος (επιμ.): *Εισαγωγή στην ποίηση του Σεφέρη, Επιλογή κριτικών κειμένων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996
- Διπλωματία*: Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Εξωτερική πολιτική, Διπλωματία, Διπλωμάτες*, Εκδόσεις Φυτράκη, 1990
- Écrivains et diplomates: Écrivains et diplomates, L'invention d'une tradition, XIX-XXI siècles*, Armand Colin, 2012
- T. S. Eliot, *Essays: T. S. Eliot, The Sacred Wood, Essays on Poetry and Criticism*, Faber and Faber, 1997
- Η λέξη*: Περιοδικό *Η λέξη*, «Αφιέρωμα στο Γιώργο Σεφέρη», Μάρτης-Απρίλης '86, τεύχος 53

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Άρχισα να διαβάζω Σεφέρη πολύ νέος. Πρώτα τα ποιήματα, ύστερα τα πεζά του, ημερολόγια, δοκίμια, αλλά και τις μεταφράσεις του. Όσο περνούσαν τα χρόνια, ένιωθα περισσότερο και βαθύτερα τα ποιήματά του, ιδίως τα πιο δύσκολα και σημαντικά. Ακόμα περισσότερο όταν άρχισα να γράφω κι εγώ. Σε όλες μου τις περιπλανήσεις στο εξωτερικό, ως φοιτητής και μετά ως διπλωμάτης, τα βιβλία του με συνόδευαν σ' ένα συνεχές ταξίδι χωρίς τελικό προορισμό, όπως το έζησε κι εκείνος. Συμμεριζόμουν τις κρίσεις του και, πολλές φορές, τις επικρίσεις του για τον τρόπο λειτουργίας του Υπουργείου Εξωτερικών και τον τρόπο ζωής που σου επιβάλλει η διπλωματική υπηρεσία, όπου κι αν βρεθείς. Έχω την αίσθηση πως οι περιπλανήσεις αυτές, συνυφασμένες με τη διπλωματική ιδιότητα, βοήθησαν στην κατανόηση πολλών από τις πτυχές του ποιητή που μου φαίνονταν, πριν, σκοτεινές.

Μελέτησα αρκετά την εκτενέστατη βιβλιογραφία για τον ποιητή προκειμένου να δώσω διαλέξεις, μία από τις οποίες δημοσιεύτηκε. Διαπίστωσα ότι ένα κομμάτι της ζωής του, αυτό της διπλωματικής ιδιότητας, δεν είχε γίνει ποτέ αντικείμενο ειδικής μελέτης, ενώ για μένα ήταν φανερό ότι έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ποιητική του δημιουργία, αφού αναγνώριζα πια, στους στίχους που ήξερα, την αντανάκλαση των θετικών και των αρνητικών εμπειριών της ιδιότυπης ζωής μας.

Αισθάνθηκα έτσι την ανάγκη να γράψω ένα δοκίμιο, που θα ήταν περισσότερο μια προσωπογραφία του Σεφέρη και θα παρουσίαζε τις δύο ιδιότητες που πάλευαν μέσα του σχεδόν σε όλη του τη ζωή, δηλαδή του ποιητή και του διπλωμάτη, και εμπλέκονταν συνειδητά ή ασυνείδητα σε μια συνθετική αλληλεπίδραση.

Στο Πρώτο Μέρος παρουσιάζεται η προσωπογραφία του ποιητή και μια πρώτη εικόνα της δημιουργίας του. Παρότι έχουν δημοσιευτεί πολλά στον τομέα αυτόν, θεώρησα ότι το κείμενο θα ήταν λειψό χωρίς αυτή την αναφορά. Στο Δεύτερο Μέρος παρουσιάζεται η προσωπογραφία του διπλωμάτη που παραπονιέται για τα στραβά της δουλειάς του και τα εμπόδια που αυτή βάζει στην ποιητική δημιουργία, μέσα από πολέμους, εμφυλίους, δικτατορίες και πολιτικές τρικυμίες της εποχής. Στο Τρίτο Μέρος θέλησα να προβάλλω με ποιον τρόπο η διπλωματική ζωή έδινε έμπνευση στην ποίηση και καλλιεργούσε την πάλη με τη γλώσσα, καθώς και την ικανότητα της γραφής στο πλαίσιο μιας εντελώς διαφορετικής, βεβαίως, πνευματικής δημιουργίας, ταγμένης στην προστασία των συμφερόντων της χώρας.

Μερικά από τα διπλωματικά κείμενά του που είχαν δημοσιευτεί ήταν αξιοπρόσεχτα. Για να υπάρχει λοιπόν η πλήρης εικόνα, ήταν ανάγκη να μελετηθεί περισσότερο η συγγραφική δραστηριότητα του Σεφέρη με την πένα του Πρέσβη ή του Προξένου. Προσέφυγα λοιπόν στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών. Η Διευθύντριά του κυρία Φωτεινή Τομαή, στην οποία οφείλεται ο ριζικός εκσυγχρονισμός και η αναμόρφωση του Αρχείου αυτού, βοήθησε αποτελεσματικά την έρευνά μου, καθώς κατανόησε πλήρως τη σημασία της, και γι' αυτό της οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ. Τα κείμενα αυτά, από μια καριέρα 37 ετών, περιλαμβάνω κυρίως στο Τέταρτο Μέρος.

Αλήθεια, ποιος θα μπορούσε να φανταστεί, ειδικά σήμερα, ότι τα δύο ακόλουθα κείμενα έχουν γραφεί από το ίδιο πρόσωπο;

ΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

ΒΗΡΥΤΤΟΣ

15.9.54

Τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τελούντος ὑπό παραίτησιν ἐπισκέφθην τόν ἐπανελθόντα ἐκ Καΐρου Γενικόν Διευθυντήν τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καί τόν ἠρώτησα ἐπί τῶν διαμειφθέντων ἐν τῷ Ἀραβικῷ Συνδέσμῳ ἐν σχέσει πρός τό Κυπριακόν. Ὁ κ. Ἀμμούν μοί εἶπε ὅτι ἡ γραμμὴ ἐφ' ἧς συνεφώνησαν τά Ἀραβικά Κράτη εἶναι:

- 1) Νά καταβάλουν προσπάθειαν διά τήν συνδιαλλαγὴν τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί
- 2) Νά μὴ ἀντιταχθοῦν εἰς τήν ἐγγραφὴν.

Εἰς ἐρώτησίν μου ἐάν ἡ μὴ ἀντίθεσις σημαίνει ψῆφον ἀποχῆς μου ἀπήντησεν ἀρνητικῶς καὶ ἐπεξηγῶν προσέθεσεν ὅτι ἡ ἀπόφασις δέον νά ἐρμηνευθῆ ὡς σημαίνουσα εὐνοϊκὴν ψῆφον πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ συνάμα ἐπιθυμίαν ὅπως μὴ ἐξωθηθοῦν τὰ πράγματα. Εἰς ἐρώτησίν μου περὶ τῶν Ἀραβικῶν ψήφων ἐπὶ τῆς οὐσίας μοί ἀπήντησεν ὅτι προβλέπει ὅτι θά τηρηθῆ ἡ ἰδία στάσις ἐν πνεύματι συνδιαλλαγῆς. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο μοῦ εἶπεν ὅτι ἀποστέλλονται ὁδηγίαι πρὸς τὴν Λιβανικὴν ἀντιπροσωπεῖαν εἰς τὸν Ο. Η. Ε., παρακαλέσας ὅπως ἡ συνομιλία μας θεωρηθῆ ἐμπιστευτικὴ ὅσον ἀφορᾷ τὰ λοιπὰ μέλη τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνομιλίας συνωμίλησα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀναγνωρίσεως *de jure* τοῦ Ἰσραήλ ζητήσας καὶ ἐκ μέρους τῶν ἄλλων Ἀραβικῶν Κρατῶν, ὅπως προβῶμεν ἀμέσως εἰς ἀνακοίνωσιν ὅτι ἡ μὴ ἀναγνώρισις δέον νά θεωρηθῆ καὶ διὰ τὸ μέλλον ὀριστικὴ.

Δέν παρέλειψα νά τοῦ ἀπαντήσω συμφώνως πρὸς 59405. Φυσικὰ ἐναπόκειται εἰς τὴν ἐν Νέα Ὑόρκη ἡμετέραν Ἀντιπροσωπεῖαν ἣτις ἔχει πλείονα ἐμοῦ στοιχεῖα νά διαπραγματευθῆ τὸ θέμα. Τοῦτο, ἀναλόγως τῆς στάσεως τὴν ὁποῖαν θά τηρήσουν τὰ Ἀραβικά Κράτη ἐν τῇ Συνελεύσει. [...]

Ὁ κ. Ἀμμούν συνέφωνησεν καὶ μοί εἶπεν ὅτι σκόπιμον θά ἦτο νά ἐπαναλάβω τὰ ἀνωτέρω διὰ ἐπιστολῆς μου πρὸς αὐτόν, κοινοποιῶν αὐτὴν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ Ἀραβικά Κράτη. Τοῦτο πράττω ἀμέσως.

Ἀπευθύνεται εἰς Ἀθήνας, ἀνακοινούται εἰς Νέαν Ὑόρκην.

ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ

Και περίπου την ἴδια εποχή:

«Τ' ἀηδόνια δε σ' ἀφήγουνε να κοιμηθεῖς στις Πλάτρες»

*Αηδόνι ντροπαλό, μες στον ανασασμό των φύλλων,
 συ που δωρίζεις τη μουσική δροσιά του δάσους
 στα χωρισμένα σώματα και στις ψυχές
 αυτών που ξέρουν πως δε θα γυρίσουν.
 Τυφλή φωνή, που ψηλαφείς μέσα στη νυχτωμένη μνήμη
 βήματα και χειρονομίες· δε θα τολμούσα να πω φιλήματα
 και το μικρό τριζύμισμα της ξαγριεμένης σκλάβας.*

«Τ' ἀηδόνια δε σ' ἀφήγουνε να κοιμηθεῖς στις Πλάτρες».

*Ποιες είναι οι Πλάτρες; Ποιος το γνωρίζει τούτο το νησί;
Έζησα τη ζωή μου ακούγοντας ονόματα πρωτάκουστα:
καινούργιους τόπους, καινούργιες τρέλες των ανθρώπων
ή των θεών·*

*η μοίρα μου που κυματίζει
ανάμεσα στο στεγνό σπαθί ενός Αίαντα
και μian άλλη Σαλαμίνα
μ' έφερε εδώ σ' αυτό το γυρογιάλι.*

Το φεγγάρι

*βγήκε απ' το πέλαγο σαν Αφροδίτη·
σκέπασε τ' άστρα του Τοξότη, τώρα πάει νά 'βρει
την καρδιά του Σκορπιού, κι όλα τ' αλλάζει.
Πού είν' η αλήθεια;
Ήμουν κι εγώ στον πόλεμο τοξότης·
το ριζικό μου, ενός ανθρώπου που ξαστόχησε.*

Άραγε οι δύο παράλληλες γραφές επί τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα παρέμειναν εντελώς ασύνδετες η μία από την άλλη; Είναι δυνατόν να διχοτομηθεί με απόλυτο τρόπο η μια πλευρά του εαυτού του από την άλλη, όπως επιδίωκε ο ίδιος ο Σεφέρης; Πολλοί διπλωμάτες γράφουν βιβλία για τις διεθνείς σχέσεις ή καταγράφουν τις εμπειρίες τους. Άλλοι όμως είναι διπλωμάτες-λογοτέχνες και μεταξύ αυτών τρεις έχουν τιμηθεί με βραβείο Νόμπελ (Saint-John Perse, Ivo Andrić, Γιώργος Σεφέρης). Υπάρχουν τέλος και λογοτέχνες που ασχολήθηκαν με τη διπλωματία περιστασιακά για μεγαλύτερα ή μικρότερα διαστήματα, κατ' εξοχήν στη Λατινική Αμερική. Αυτοί στη διεθνή βιβλιογραφία αποκαλούνται συνήθως λογοτέχνες-διπλωμάτες και ορισμένοι έχουν επίσης τιμηθεί με βραβείο Νόμπελ (Miguel Angel Asturias, Pablo Neruda, Gabriela Mistral, Octavio Paz και ο Πολωνός Czesław Miłosz).¹ Ελάχιστη όμως είναι η βιβλιογραφία που εστιάζεται στη διπλή

1. Πολλοί είναι εξάλλου οι διπλωματικοί-λογοτέχνες που δεν τιμήθηκαν με βραβείο Νόμπελ. Πρόκειται για σημαντικούς λογοτέχνες, προερχόμενους και πάλι από τη Λατινική Αμερική. Ενδεικτικά: Luís Caetano Pereira Guimarães Júnior (Βραζιλία), Félix Rubén García Sarmiento (Νικαράγουα) γνωστός και ως Rubén Darío, José Gorostiza Alcalá (Μεξικό), Jorge Carrera Andrade (Ισημερινός), Vinicius de Moraes (Βραζιλία), Miguel Serrano (Χιλή), João Cabral de Melo

αυτή ιδιότητα. Ποια είναι τα εμπόδια που θέτει η υπηρεσιακή ζωή στην ποιητική δημιουργία και, αντίστροφα, πόσο συμβάλλει σ' αυτήν; Πού εντοπίζεται η ασυνείδητη αλληλεπίδραση των δύο πλευρών της δημιουργικής προσωπικότητας;

Σε ό,τι αφορά το ποιητικό κομμάτι, έβλεπα πάντοτε ότι πέρα από έναν στενό κύκλο διανοούμενων, μελετητών, φιλόλογων, το ενδιαφέρον για τον Σεφέρη στην Ελλάδα ήταν σαν το παραδοσιακό εικονοστάσι, όπου τοποθετούμε τα εικονίσματα-σύμβολα, χωρίς ποτέ να τα πλησιάζουμε. Η δυσκολία της ποίησής του υπήρχε πάντα, αλλά κατά κάποιον τρόπο αυξάνεται όσο η εποχή μας εντάσσεται όλο και περισσότερο στη φευγαλέα εντύπωση της εικόνας και απομακρύνεται από τη βαθιά σκέψη και τη μελέτη που απαιτεί η κατανόηση ορισμένων νοημάτων.

Για το λόγο αυτόν αισθάνθηκα ότι στο Πρώτο Μέρος έπρεπε να προσπαθήσω πάνω απ' όλα να κάνω την ποίησή του εύληπτη και προσιτή. Έτσι, δεν θέλησα να ασχοληθώ ιδιαίτερα με θεωρητικές αναλύσεις ή κατηγοριοποιήσεις σε σχολές ποίησης, αισθητικούς κανόνες, γλωσσολογικά πρότυπα, περιπλέκοντας ακόμα περισσότερο ένα δύσκολο ζήτημα. Δεν είμαι άλλωστε ειδικός. Για την ποιητική του προσωπογραφία χρησιμοποίησα κυρίως τα πεζά κείμενα του ίδιου του Σεφέρη, κυρίως ημερολόγια και δοκίμια, καθώς και βιογραφικά στοιχεία, ώστε να φωτιστεί πιο αυθεντικά η ποίηση και να εμφανιστεί η εξέλιξή της παράλληλα με τη διπλωματική υπηρεσία.

Στα επόμενα τρία Μέρη το ζήτημα ήταν να εντοπιστεί ποιον ακριβώς ρόλο έπαιξε η διπλωματία τόσο στην ποίηση όσο και στο στοχασμό του. Εδώ με βοήθησε η εξοικείωση που είχα ο ίδιος με το επάγγελμά του. Τα πεζά του είναι βεβαίως μονομερή. Βρίθουν δηλαδή από παράπονα και γκρίνια για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε από τη δουλειά του, τα οποία δεν έχουν μεταβληθεί και πολύ από τότε. Η συμβολή της διπλωματίας στην ποίηση, αντίθετα, απαιτούσε πιο δύσκολη έρευνα γιατί έπρεπε να επεκταθεί σε διεθνές επίπεδο, αντλώντας σκέψεις και κρίσεις από άλλους διπλωμάτες-συγγραφείς ή συγ-

Neto (Βραζιλία), Eduardo Cote Lamus (Κολομβία), Homero Aridjis (Μεξικό). Ίσως το αμάλαμα πολιτισμών στη Λατινική Αμερική σε συνδυασμό με τις ελίτ που κυβερνούν τις χώρες αυτές δημιουργεί αυτό το φαινόμενο.

γραφείς-διπλωμάτες² δεδομένου ότι, όπως είδαμε, αυτό δεν είναι ελληνικό φαινόμενο αλλά παγκόσμιο, διαχρονικό και αρκετά συχνό. Η ζωή του διπλωμάτη, με τις μετακινήσεις και τις ιδιαιτερότητές της, με τη μελέτη των διεθνών σχέσεων για την προστασία των συμφερόντων της χώρας, ήταν άλλωστε ένα κρίσιμο στοιχείο της προσωπικότητάς του, που, όσο κι αν δυσκολευόταν να το παραδεχθεί ο ίδιος, τον σημάδεψε και τον προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό, και επηρέασε καθοριστικά τα θέματα της ποίησής του, την έμπνευσή του και το στοχασμό του. Σίγουρα η διπλωματία δεν τον έκανε ποιητή. Τον έκανε όμως τον ποιητή που ήταν, ή τουλάχιστον συνέβαλε σ' αυτό.

Χρησιμοποιώ τον όρο διπλωμάτης ευρύτερα, εννοώντας όχι μόνο όσους υπηρετούν στον διπλωματικό κλάδο, αλλά όλους όσους ζουν την εμπειρία της μετακίνησης, υπηρετώντας τα συμφέροντα της χώρας στο εξωτερικό, σε όποια υπηρεσία κι αν ανήκουν, σε όποιον κλάδο, σε όποιο υπουργείο. Αλλά και τον όρο ποιητής τον χρησιμοποιώ πολλές φορές με την ευρύτερη έννοια, δηλαδή λογοτέχνης, άνθρωπος με ποιητική θεώρηση του κόσμου, αν και τις περισσότερες φορές η ποίηση με τη στενή έννοια έχει συγκινησιακή φόρτιση μεγαλύτερης έντασης από το μυθιστόρημα ή το θέατρο.

Οι πηγές από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών περιορίζονται σε έγγραφα και τηλεγραφήματα που υπέγραψε ο Σεφέρης ιδίως κατά τις περιόδους που ήταν επικεφαλής σε κάποιο πόστο και είχε δικαίωμα υπογραφής, δηλαδή Γενικό Προξενείο Κορυτσάς, Πρεσβεία Βηρυτού και Πρεσβεία Λονδίνου. Εξαιρούνται οι φάκελοι του Κυπριακού, οι οποίοι παραμένουν κλειστοί μέχρι σήμερα. Υπάρχουν όμως τηλεγραφήματα και έγγραφα για το Κυπριακό, προγενέστερα του 1956, μερικά από τα οποία παραθέτω στη μελέτη αυτή. Παραθέτω επίσης το μόνο κείμενο από τις ενημερώσεις των ξένων πολεμικών ανταποκριτών στην Αθήνα το 1940-1941, τις οποίες έκανε σχεδόν σε

2. Σε πολλές χώρες, οι διπλωμάτες δεν είναι μόνο διπλωμάτες καριέρας. Είναι και προσωπικότητες της πολιτικής, οικονομικής ή πολιτιστικής ζωής, στους οποίους ανατίθεται για ένα διάστημα η εκπροσώπηση της χώρας τους, στο εξωτερικό ιδίως. Στη δεύτερη λοιπόν κατηγορία ανήκουν οι συγγραφείς που κάποια στιγμή ανέλαβαν διπλωματικά καθήκοντα, όπως ο Pablo Neruda.

καθημερινή βάση ο Σεφέρης ως Προϊστάμενος της Διεύθυνσης Εξωτερικού Τύπου, καθώς επίσης και τη δραματική έκκληση του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού προς τους πολιτικούς αρχηγούς για σχηματισμό κυβέρνησης το 1945, την οποία συνέταξε ο Σεφέρης. Τα δύο τελευταία έχουν δημοσιευτεί στο Β' τόμο του πολιτικού του ημερολογίου.

Περισσότερο ειδικοί από μένα, γλωσσολόγοι ή φιλόλογοι, θα μπορούσαν να αναλύσουν το αποτέλεσμα της έρευνας των διπλωματικών πηγών και τα στοιχεία που φέρνει στο φως, στον τομέα της ενασχόλησής τους. Από πλευράς μου θα παραμείνω στον άνθρωπο Σεφέρη, διπλωμάτη και ποιητή, τώρα που έχω μπροστά μου όλες τις πτυχές της δημιουργίας του, μέσα στα δύσκολα χρόνια που έζησε.

Στο Τέταρτο Μέρος περιλαμβάνονται φωτοτυπίες τηλεγραφημάτων και εγγράφων του, ενώ αποσπάσματά τους υπάρχουν ένθετα σε όλο το κείμενο. Τα αποσπάσματα των ποιημάτων και των πεζών κειμένων εμφανίζονται με πλάγιους χαρακτήρες, ενώ τα υπηρεσιακά έγγραφα με διαφορετική γραμματοσειρά.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Δημήτρη Δασκαλόπουλο που έκανε την πρώτη επιμέλεια του βιβλίου και με βοήθησε πρόθυμα, διακριτικά και ανυστερόβουλα να βάλω σε τάξη την παρουσίαση της μελέτης, τις υποσημειώσεις μου, αλλά κυρίως να εμπλουτίσω και να αξιολογήσω τις πηγές μου, με τη μεγάλη πείρα που έχει στο έργο του Σεφέρη. Πολλές ευχαριστίες εκφράζω επίσης στη Σοφία Χαϊνογλου για την ενδελεχή επιμέλεια του κειμένου και στην Κατερίνα Καρύδη που στήριξε αμέσως την προσπάθειά μου, επιδεικνύοντας έναν πολύτιμο συνδυασμό επαγγελματισμού και φιλικής διάθεσης.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

... Το γράψιμο γι' αυτόν ήταν αλήθεια ένας καημός που έφτανε από πολύ μακριά, κι από πολύ βαθιά, ένα μεράκι βουβό που αντάκωνε την όψη του κι άφηνε κάτι σκοτεινό να κατακαθίσει, όπως η άμμος από το ποτάμι, στα μεγάλα ζεστά μελαγχολικά του μάτια...

Οδυσσέας Ελύτης
(για τον Γιώργο Σεφέρη)
Ανοιχτά χαρτιά
«Το Χρονικό μιας δεκαετίας»

Σκοτεινός, βαρύς, γριφώδης, ακατανόητος, χρειάζεται αποκρυπτογράφηση· έτσι έλεγαν οι κριτικοί της εποχής του και ορισμένοι λογοτέχνες. Κι αυτός αρνιόταν να εξηγήσει τα ποιήματά του. Η ποίηση, έλεγε, χρειάζεται αυτή. Ή την ακούς ή όχι. Δεν εξηγείται με τη λογική. (Δοκιμές, Α', σελ. 32-34 και 53-54) Κι οι συνάδελφοι στο Υπουργείο Εξωτερικών τον θυμούνται μετρημένο, λακωνικό, συγγραπτημένο, απαιτητικό προϊστάμενο, απόμακρο, αποστασιοποιημένο, να ζητά συνεχώς να του στείλουν βιβλία, εκδόσεις, μεταφράσεις, κριτικές. Οι φίλοι του λίγοι και εκλεκτοί. Το πάθος του για την ποίηση και την πατρίδα μεγάλο.¹

1. Σμύρνη–Αθήνα–Παρίσι–Λονδίνο–Αθήνα

Το πραγματικό του όνομα ήταν Γεώργιος Σεφεριάδης. Γεννήθηκε στη Σμύρνη στις 29 Φεβρουαρίου 1900. Σαν ιδιαίτερη πατρίδα του θεωρούσε όμως τη γειτονική Σιάλα κοντά στα Βουρλά, τις αρχαίες Κλαζομενές, όπου περνούσε τα καλοκαίρια. Το 1914, εποχή κατά την οποία άρχισε να γράφει τους πρώτους στίχους του, με το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου, η οικογένεια μετακινήθηκε στην Αθήνα² και μετά στο

1. Βλ. χαρακτηριστικά Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδελφός μου ΓΣ*, σελ. 23: «Η βαθειά ελληνική ρίζα».

2. Για τις ελάχιστες αναμνήσεις από την Αθήνα βλ. *Μέρες, Θ'*, Επίμετρο, σελ. 259: «Η Σμύρνη ήταν πολύ πιο πλούσια πρωτεύουσα».

Παρίσι, όπου ο πατέρας του Στέλιος Σεφεριάδης εργαζόταν ως δικηγόρος. Παρότι είχε εκλεγεί καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1915, δεν διορίστηκε, διότι ήταν βενιζελικός και είχε αρχίσει ήδη ο διχασμός. Ο πατέρας του ήταν και ποιητής, τον οποίο ο Καβάφης είχε προσέξει και τον αναφέρει ως «λησμονημένο ποιητή που έγραφε λαμπρούς στίχους» (*Μέρες*, Θ', σελ. 273). Το 1919, ο νεαρός Γιώργος Σεφεριάδης πηγαίνει στο κτίριο όπου ο Βενιζέλος διαπραγματευόταν τη Συνθήκη των Σεβρών. Μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας ήταν ο Στέλιος Σεφεριάδης. «Εκεί μέσα μουρμούρισε [ο αδελφός μου] υπογράφουμε την ανθρωπιά μας» (Ιωάννα Τσάτσου, ό.π., σελ. 46). Τρία χρόνια αργότερα όμως έρχεται η Μικρασιατική Καταστροφή. Στο Παρίσι, ο Σεφέρης δεν έζησε από κοντά τον εφιάλτη αυτόν που τον σημάδεψε ωστόσο βαθιά,³ αφήνοντάς τον χωρίς ιδιαίτερη πατρίδα, χωρίς δυνατότητα νόστου.

«Από δεκατριών χρονών δεν έπαυα να είμαι πρόσφυγας», γράφει σε μια επιστολή του προς τον Τίμο Μαλάνο, και συμπληρώνει: «*Η μικρασιατική καταστροφή ήταν το γεγονός που με επηρέασε περισσότερο από όλα τα άλλα*».⁴

Στο Παρίσι αρχίζει να διαβάζει σοβαρά ποίηση και γράφει ένα διήγημα που αναφέρει μόνο προς το τέλος της ζωής του, ξεκαθαρίζοντας τα παλιά χαρτιά του. Είναι εν πολλοίς αυτοβιογραφικό και αισθηματικό.⁵ Παρέμεινε στο Παρίσι μέχρι το καλοκαίρι του 1924, όπου ήρθε σε επαφή με τη γαλλική λογοτεχνία και την πνευματική κίνηση, τότε τη σημαντικότερη στον κόσμο. Πήρε και πτυχίο Νομικής με μεγάλη προσπά-

3. Η όλη ποίηση του Σεφέρη έχει συχνά ως καμβά έναν ανεκπλήρωτο νόστο, μια συνεχή περιπλάνηση χωρίς δυνατότητα επιστροφής στην Ιθάκη. Εξ ου και οι τίτλοι *Ημερολόγιο Καταστώματος Α', Β' και Γ'*, όπου περιέχονται πολλά σημαντικά ποιήματά του. Βλ. και Χρήστος Παπάζογλου, «Μπροστά στα ιδεολογικά αδιέξοδα του Μεσοπολέμου», *Το Βήμα της Κυριακής*, 27 Φεβρ. 2000.

4. Γ. Σεφέρης & Τίμος Μαλάνος, *Αλληλογραφία (1935-1963)*, φιλολογική επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ολκός 1990, σελ. 238.

5. *Μέρες*, Θ', Επίμετρο II, σελ. 265-268. Το διήγημα τελειώνει με την αυτοκτονία του ήρωα, όπως τα ρομαντικά μυθιστορήματα του 19ου αιώνα.

θεια, γιατί ποτέ δεν συμπάθησε τις σπουδές αυτές, και στη συνέχεια πήγε στο Λονδίνο για την τελειοποίηση των αγγλικών του, ενόψει των εξετάσεων στο Υπουργείο Εξωτερικών. Την εποχή αυτή ξεκινούν οι πρώτες απόπειρες πιο σοβαρής ποιητικής γραφής, τις οποίες, χωρίς να τις αποκηρύξει, δεν θέλησε ποτέ να τις δημοσιεύσει. Παρά την επιθυμία του όμως, η αδελφή του Ιωάννα Τσάτσου περιέλαβε ορισμένα πρωτόλεια ποιήματά του στο βιβλίο της *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης, καθώς και στον τόμο Περιγραφή του Γιώργου Σεφέρη, δεκαπέντε χρόνια από το θάνατό του*, που κυκλοφόρησε από τα *Τετράδια Ευθύνης* το 1986. Στα ποιήματα αυτά ο Σεφέρης προσπαθεί να εκφράσει συναισθήματα, όπως οι περισσότεροι ποιητές όταν πρωτοξεκινούν. Αυτό αργότερα το χαρακτήρισε ως μεγάλο του λάθος που του δημιούργησε στη συνέχεια μεγάλα εμπόδια στην τέχνη του (*Μέρες*, Θ', *Επίμετρο*, σελ. 252 και 270). Είναι σαφές ότι η απέχθεια στους συναισθηματισμούς που τον χαρακτήριζε στη ζωή και το έργο του δεν υπήρχε εξαρχής. Διαμορφώνεται και οριστικοποιείται στα νεανικά του χρόνια, σταδιακά, καθώς ωριμάζει ο στοχασμός του που επηρεάζει το χαρακτήρα του, ή τουλάχιστον αφήνει να κυριαρχήσει η συγκρατημένη και εσωστρεφής πτυχή του.

Το Φεβρουάριο του 1925 επιστρέφει στην Αθήνα μετά από 6 χρόνια στο εξωτερικό. Βρίσκει την Ελλάδα πνευματικά πνιγηρή, έξω από τα σύγχρονα ρεύματα της λογοτεχνίας.⁶ Δεν έχει ακόμα φίλους από τον συγγραφικό κόσμο να μοιραστεί τις ανησυχίες του. Πάντως, η σύγκρουση καθαρεύουσας-δημοτικής είναι η μεγάλη πρόκληση. Η δημοτική γλώσσα χρειάζεται ακόμα διαμόρφωση και πρέπει να δουλευτεί, κι αυτό το νιώθει μέσα στις υποχρεώσεις του: «*Να φτιάξει κανείς τούτη εδώ τη γλώσσα. Να ένα πλεονέκτημα που έχουμε εμείς απέναντι στις άλλες, τις παλιές, τις παραεργασμένες λογοτεχνίες*». (*Μέρες*, Α', σελ. 8.) Παράλληλα προσπαθεί να συμφιλιωθεί με την ιδέα ότι, για λόγους βιοποριστικούς και κοινωνικούς, θα περάσει τη ζωή του μη μπορώντας να αφιερωθεί στην ποίηση που τον αγγίζει στην καρδιά.⁷

6. *Δοκιμές*, Α', σελ. 64, και *Δοκιμές*, Β', σελ. 162. Επίσης *Μέρες*, Α', σελ. 13.

7. *Μέρες*, Θ', σελ. 269: «Σε δυο αφεντάδες να δουλεύει δεν μπορεί κανείς», από το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, μετάφραση Αλέξανδρος Πάλλης, *Μέρες*, Α', σελ. 10 και 55-57.

Αρχίζει να γράφει το ημερολόγιό του, που εκείνη την εποχή είναι βαρύ και απαισιόδοξο. Φοικιτά μελαγχολική φύση, χαρακτηρίζει ο ίδιος τον εαυτό του. Νέος, έχει μάλιστα τη ροπή να σημειώνει τις στενάχωρες στιγμές, ενώ μεγαλώνοντας αυτό θα απαλυνθεί. Στο ημερολόγιο σημειώνει όσα του κάνουν εντύπωση σε τοπία, ανθρώπους, περιστατικά, πολιτιστικές εμπειρίες, ταξίδια καθώς και γεγονότα, όπως την εποχή του πολέμου, όχι όμως πάντοτε τα σημαντικότερα (Μέρες, Θ', σελ. 142). Ωστόσο έχει συνειδητά αφαιρέσει σκέψεις και κρίσεις για την πολιτική και τους πολιτικούς εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις. Αυτά περιλαμβάνονται στο πολιτικό του ημερολόγιο.

Πάντως σου δίνει αμέσως την εντύπωση ότι το γράφει μεν ως καθημερινή άσκηση και ανάγκη, αλλά από την άλλη μεριά σκοπό έχει σίγουρα να δημοσιευτεί κάποτε, οπότε ορισμένα από τα σχόλια και τα συναισθήματα που αποτυπώνει είναι κάπως συγκρατημένα. Θεωρώ για παράδειγμα ότι ακόμα και τα σημεία που εκφράζουν εκτόνωση για τις δοκιμασίες της ζωής του ή δυσαρέσκεια προς άτομα, έχουν γραφεί με περίσκεψη και σπανίως ξεφεύγει κάτι ακραίο. Αντίθετα, στις επιστολές και στο πολιτικό του ημερολόγιο είναι πιο αιχμηρός. Ο ίδιος άλλωστε, το 1950, σ' ένα πρώτο ξεκαθάρισμα που κάνει των ημερολογίων του και σκεπτόμενος τη δημοσίευση, τα χαρακτηρίζει ως «μια μπιτόλια στο πέλαγο, που μπορεί να βοηθήσει κι αυτή, ποιος ξέρει, άλλους θαλασσινούς, σαν κι εμένα». (Μέρες, Ε', σελ. 153.)

Οι «Μέρες», όπως το ονόμασε, έχουν την αυθύπαρκτη λογοτεχνική αξία τους, ταυτόχρονα όμως έχουν μεγάλο ενδιαφέρον γιατί μπορούν να διαβαστούν ως συμπλήρωμα της ποιητικής του δημιουργίας, ως εξήγηση, ως σχόλιο, ως περιγραφή της έμπνευσης αλλά και του στοχασμού του, γενικά του κλίματος στο οποίο βλάστησε και αναπτύχθηκε η ποίησή του⁸ σε όλη του τη ζωή. Μου θυμίζουν καμιά φορά το χορό στις αρχαίες τραγωδίες που παρακολουθεί, συνοδεύει και εξηγεί τη δράση καθ' όλη τη διάρκεια του δράματος. Ο ίδιος γράφει:

Η φυσική ροπή μου είναι τον βαθύτερο εαυτό μου να τον βάζω στα ποιή-

8. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, «Ο Γιώργος Σεφέρης σήμερα» στο βιβλίο του *Εις τα περίχωρα Αντιοχείας και Κερύνειας, Καβάφης-Σεφέρης, Ίκαρος*, 2006, σ. 206.

ματα που γράφω. Τούτα εδώ τα γραψίματα ανήκουν στην επιφάνεια. (Μέρες, Θ', σελ. 277.)

Όπως ξετυλίγονται οι *Μέρες*, παρακολουθούμε όμως όχι μόνο ψήγματα της γένεσης των ποιημάτων του αλλά και τις αλλαγές στην προσωπικότητα και το στοχασμό του. Ένα πολύ απλό παράδειγμα είναι πώς εξελίσσεται η ματιά του πάνω στο αττικό τοπίο. Στον πρώτο τόμο, υπάρχουν περιγραφές των εκδρομών και κάθε γωνιάς της Αττικής, εντυπωσιακές στη λιτότητα, τη διεισδυτικότητα και την ενάργεια που περιέχουν. Με την πάροδο του χρόνου η Αττική, από μια μάλλον σκληρή και πρωτόγονη καθημερινότητα, εξιδανικεύεται και μετά την επιστροφή του από τον πόλεμο τίποτα δεν τον μαγεύει όπως το τοπίο της και το φως της. Αργότερα αρχίζει να βαραίνει η μεταφυσική ματιά, δηλαδή να το θεωρεί ως το τοπίο που έπλασε την ελληνική ψυχή και τον ελληνικό στοχασμό στα ανθρώπινα μέτρα και έτσι κατά κάποιο τρόπο η ελληνική ψυχή καθρεφτίζεται πάνω σ' αυτό. (Μέρες, Ε', σελ. 37-40.)

Οι τέσσερις τελευταίοι τόμοι, αλλά πιο πολύ οι Η' και Θ' που δημοσιεύτηκαν την εποχή που η μελέτη αυτή είχε σχεδόν ολοκληρωθεί, φαίνεται να περιέχουν μάλλον ακατέργαστο υλικό, δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι και αυτό γράφτηκε με σκοπό τη δημοσίευση. Η απουσία επεξεργασίας μάς δείχνει τι είδους αλλαγές έκανε ο Σεφέρης στους πρώτους πέντε τόμους. Θεωρώ ότι σ' αυτούς δεν προσπάθησε να εξωραΐσει την εικόνα του προς το αναγνωστικό κοινό. Η προσπάθεια μάλλον προσεγγίζει αυτό που αποκαλούμε επιμέλεια (editing) των λογοτεχνικών κειμένων από τους εκδοτικούς οίκους. Φαίνεται επίσης ότι προσπάθησε να αφαιρέσει ορισμένα στοιχεία που ήταν πολύ λεπτομερή και κουραστικά, ή που θα έδιναν λαβή σε κουτσομπολιό.⁹

Το 1927 διορίζεται στη διπλωματική υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών ως Ακόλουθος Πρεσβείας. Το 1928 δημοσιεύει στη *Νέα Εστία*,¹⁰ επωνύμως ως Γ. Σεφεριάδης, τη μετάφραση του έργου του

9. Με την έννοια αυτή με βρίσκει σύμφωνο η ανάλυση της Κ. Κρίκου-Davis στον πρόλογο του *Μέρες*, Η', σελ 48-55.

10. Τότε Διευθυντής ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, πνεύμα φωτισμένο και ανήσυχο που ανέδειξε σειρά επιφανών λογοτεχνών στη χώρα μας.

Βαλερού «Μια βραδιά με τον κύριο Τεστ». ¹¹ Την ίδια χρονιά συναντά τον Καζαντζάκη ¹² του οποίου την τέχνη δεν συμπάθησε ποτέ, κυρίως επειδή τον ενοχλούσε οτιδήποτε πληθωρικό και χειμαρρώδες. Σχεδόν όποτε αναφέρεται σ' αυτόν στα ημερολόγιά του είναι με αρνητική χροιά, ιδίως στα τελευταία χρόνια όπου τον χαρακτηρίζει, όπως θα δούμε, ψεύτικο. Δεν τον τραβούσε ούτε ο στομφώδης Σικελιανός ¹³ με τον οποίο παρ' όλα αυτά έγιναν φίλοι, αλλά ούτε και ο θυμόσοφος και διδακτικός Καβάφης, για τον οποίο έλεγε αρχικά ακόμα κι ότι δεν είναι ποιητής. Ωστόσο τους δύο τελευταίους τους αναφέρει σε πολλές περιπτώσεις ως μεγάλους λογοτέχνες. Για τον Καβάφη έγραψε μάλιστα τρεις σημαντικές μελέτες, ενώ όταν πέθανε ο Σικελιανός έγραψε ένα συγκινητικό δοκίμιο όπου τον μνημονεύει ως «άρχοντα της λαλιάς μας». ¹⁴ Το 1930 σε μια εκδρομή στη Σικιάθιο πηγαίνει στο σπίτι του Παπαδιαμάντη που θαυμάζει βαθιά και συναντά την αδελφή του. Περιγράφει στο ημερολόγιό του τη συνάντηση αυτή με τον σεφερικό τρόπο, όπου μαντεύεις το δυνατό συναίσθημα πίσω από τις λιτές λέξεις. ¹⁵

Το Μάιο του 1931 εκδίδεται με το ψευδώνυμο Γ. Σεφέρης η *Στροφή*

11. Σήμερα στις *Αντιγραφές*, Ίκαρος, σελ. 21-38. Για τα γλωσσικά προβλήματα της μετάφρασης αυτής βλ. *Μέρες*, Α', σελ. 79-80.

12. Τον συναντά σε μια εκδρομή στη Χελιδονού, να συζητά με τον Παναΐτ Ιστράτι. (*Μέρες*, Α', σελ. 101.) Πλήρης αποδόμηση του Καζαντζάκη στις *Μέρες*, Γ', σελ. 231-233, όπου επιστολή που σχεδίασε να του στείλει ο Σεφέρης.

13. «Στη Νέα Εστία της 1ης άρθρο του Σικελιανού: «Ποιο το δράμα της Γαλλίας στο επίπεδο του πνεύματος» – Α-πελ-πι-στι-κό. Οι λέξεις ευθύνη και υπεύθυνο πάνε κι έρχονται μέσα σ' ένα ύφος χταποδιού που χάθηκε μέσα στο μελάνι του. Πρώτη σκέψη να του γράφω· δεύτερη σκέψη, αδύνατο να του πεις οτιδήποτε· το γράψιμό του δημιουργεί ένα τέλειο κενό». (*Μέρες*, Γ', σελ. 222.)

14. *Δοκίμες*, Β', σελ. 94: «Με συγκινούσε αυτή η ζωή που είχε κατορθώσει ένα σπάνιο πράγμα: να είναι καθαρή από κάθε κακομοιριά και στα μικρά και στα μεγάλα».

15. «Σπίτι του Παπαδιαμάντη. Η γριά αδελφή του έκλαιγε καθώς μας μιλούσε γι' αυτόν. Λιγνή, ψηλή, μελαχρινή, βυζαντινή ράτσα. Το σπιτάκι καθαρό και ασπρισμένο. Μια μεγαλωμένη φωτογραφία του Παπαδιαμάντη κορμασμένη στον τοίχο στην κάμαρα όπου πέθανε· από το παράθυρο ως το μικρό σκιαθίτικο τζάκι, ένα στρώμα κατάχαμα σκεπασμένο μ' ένα κιλίμι. Εκεί πάνω ξεφύγησε (2 Ιανουαρίου) αφού ζήτησε να τον σηκώσουν και να τον καθίσουν κοντά στη φωτιά. Το μόνο βιβλίο

που περιέχει μόνο 14 ποιήματα, τα οποία επέλεξε να συμπεριλάβει στη συλλογή (το παλαιότερο είναι το «Fog», γραμμένο το 1924), αφήνοντας ορισμένα άλλα αδημοσίευτα. Ταράζει να νερά στην ελληνική ποιητική ζωή και διχάζει τους κριτικούς, ή μάλλον ενώνει τους περισσότερους¹⁶ εναντίον του.¹⁷ Ο Κωστής Παλαμάς είναι από τους λίγους που γράφουν μια συμπαθητική κριτική, υπό μορφή επιστολής προς τον Σεφέρη, επισημαίνοντας ωστόσο ότι:

...τα ποιήματα της Στροφής είναι κρυπτογραφικά, χρειάζονται κάποιο κλειδί. Δεν το βλέπω. Ανήγω σ' εκείνους που το κλειδί τους χρειάζεται.¹⁸

Η μόνη πραγματικά επαινετική και βαθιά κριτική έρχεται από τον εικοσάχρονο Ανδρέα Καραντώνη, που πρωτοεμφανίζεται στα γράμματα θίγοντας τα δυσκολότερα και πιο σύνθετα θέματα ποιητικής αισθητικής με τόλμη και σπάνια διεισδυτικότητα.¹⁹

Πολλοί θεωρούν ότι η Στροφή είναι τίτλος παραπλανητικός κι ότι δεν αντιπροσωπεύει κάποια στροφή καλλιτεχνική ή ιδεολογική.²⁰ Επειδή

που είδα πάνω στο μικρό τραπέζι, μια φτηνή αγγλική έκδοση του Σαίξπηρ». (Μέρες Α', σελ. 125-6.)

16. Αχιλλεύς Παράσχος, Άλκης Θρύλος, Τσιριμώκος, Τάκης Παπατσώνης. Ο τελευταίος, φίλος του Σεφέρη, τον κατηγορήσε από τις στήλες της *Καθημερινής* ότι η Στροφή είναι προϊόν κλοπής και μίμησης του Βαλερύ και του Μαλαρμέ. Ο Σεφέρης απαντά ότι στην τέχνη δεν υπάρχει παρθενογένεση. Τρία χρόνια αργότερα όμως ο Παπατσώνης τον επαινεί όταν εκδίδεται το *Μυθιστόρημα*. Ακολουθούν επιστολές μεταξύ των δύο και η φιλία τους αποκαθίσταται. Ο Τσιριμώκος κάνει κριτική από αριστερά κατηγορώντας τον Σεφέρη με άρθρο του στα *Πολιτικά φύλλα* πως «είναι ακατάληπτος και πως κολακεύει τις μπουρζουάδικες ροπές». (Μέρες, Β', σελ. 17.) Αργότερα θα αναφερθούμε συνολικά στην κριτική της Αριστεράς.

17. «Στην πατρίδα με περπάνα γενεές δεκατέσσερεις. Διάβασες το άρθρο του ανεχτίμητου Θρύλου;» (*Αθηναϊκά Νέα*, 7 Σεπτέμβρη.) «Θέλει προσωπικότητα (!) κάτι φαντάζομαι με πολλές προεκτάσεις και ανατάσεις [...] Ας είναι κι αυτό μαζί με τ' άλλα. Στη Νέα Εστία της 15ης Σεπτεμβρίου θα δημοσιευτεί το γράμμα του Παλαμά. Αυτό θα βάλει μερικά πράγματα στη θέση τους». (Μέρες, Β', σελ. 14-15.)

18. *Νέα Εστία*, 15 Σεπτεμβρίου 1931, σελ. 996-997.

19. Ανδρέας Καραντώνης, *Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης*, τυπογραφείο «Εστία», 1931.

20. Τίμος Μαλάνος, *Η ποίηση του Σεφέρη και η κριτική μου*, Αθήνα 1982, σ. 10.

η πραγματική καλλιτεχνική στροφή ήρθε αργότερα με το *Μυθιστόρημα*, που βάζει τη σφαιρική σφραγίδα ανεξίτηλη στα ελληνικά γράμματα, προσωπικά πιστεύω ότι πρόκειται για μια ψυχική στροφή, όπως το λέει ο ποιητής στο ημερολόγιό του. Σε επιστολή του προς τον Κατσίμπαλη προσθέτει μάλιστα: «*Αν την ονόμασα Στροφή, ήταν για να δηλώσω τη δική μου στροφή προς τον κόσμο*». ²¹ Αποφασίζει δηλαδή να μην κρατά πια τα ποιήματα για τον εαυτό του, αλλά να στραφεί προς τον κόσμο, να εξωτερικεύσει το στοχασμό του και την ποιητική του φλέβα εκδίδοντας τη δημιουργία του προς το κοινό. ²² Αισθάνεται κανείς ότι σ' αυτή την ποιητική συλλογή ο Σεφέρης εξερευνά και κατακτά την ελληνική ποιητική παράδοση. Είναι σαν να μας δείχνει ότι μπορεί να κυριαρχήσει σ' αυτήν. Ταυτόχρονα όμως την αποχαιρετά και ανοίγεται σε καινούργιους δρόμους. Έτσι στα ποιήματα της *Στροφής* συναντούμε ακόμη παραδοσιακούς στιχουργικούς τρόπους, όπως την ομοιοκαταληξία και το μέτρο, αλλά τα περισσότερα κινούνται μέσα στην επιρροή του συμβολισμού και της καθαρής ποίησης, η οποία αποτελεί προέκταση του συμβολισμού. Χαρακτηριστικά, το πιο γνωστό από τα ποιήματα της *Στροφής*, η «*Άρνηση*», εκφράζει μια στροφή, μια αλλαγή:

*Με τι καρδιά, με τι πνοή,
τι πόνους και τί πάθος
πήραμε τη ζωή μας· λάθος!*²³
Κι αλλάξαμε ζωή.

21. Γ. Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, «*Αγαπητέ μου Γιώργο*», *Αλληλογραφία (1924-1970)*, πρώτος τόμος (1924-1940), Επιμέλεια επιστολών - σχόλια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ίκαρος, 2009, σελ. 104.

22. Βλ. και όσα αναφέρει ο Κωνσταντίνος Τσάτσος για τη συγκίνηση του Σεφέρη όταν τύπωσε τη *Στροφή*, στο βιβλίο του *Λογοδοσία μιας ζωής*, Οι εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα, 2000, σελ. 190.

23. Γι' αυτόν το λόγο η περίφημη άνω τελεία πριν από τη λέξη *λάθος* έχει καίρια σημασία για τη σωστή απόδοση του ποιήματος, η δε μελοποίηση του Μίκη Θεοδωράκη που επικράτησε δεν κατόρθωσε να τη συμπεριλάβει. Μόνο στη σπάνια εκδοχή που τραγουδά ο Γ. Μούτσιος το 1962 η άνω τελεία αποδίδεται σωστά, πάνω στην ίδια μουσική.

Το πρωταρχικό και ίσως το βαρύνον στοιχείο δεν είναι το νόημα, το νοηματικό περιεχόμενο του ποιήματος. Είναι η δημιουργία μιας μουσικότητας και μιας ατμόσφαιρας που μας ανοίγει το δρόμο για το βαθύτερο νόημα του ποιήματος.²⁴ Η επιδίωξη αυτής της ατμόσφαιρας, απαλλαγμένης από ρομαντισμό, αισθηματολογίες, επιτήδευση και ρητορείες, οδηγεί τον ποιητή στην κατεύθυνση νέων εκφραστικών τρόπων, ιδίως συμβολικών. Και τα δύο αυτά στοιχεία στηρίζονται κυρίως στους ήχους, στο ρυθμό και στη μελωδικότητα των λέξεων. Γι' αυτό, τον Σεφέρη πρώτα τον ακούς, ενώ τον Ελύτη τον βλέπεις και τον Καβάφη τον σκέπτεσαι.²⁵

Ο συγκλονιστικός «Ερωτικός Λόγος», που περιλαμβάνεται στη *Στροφή*, σε παραδοσιακό δεκαπεντασύλλαβο στίχο, δείχνει τον καθόλου εύκολο δρόμο της ποίησης του Σεφέρη και στο νοηματικό πεδίο. Αναφέρεται στον άνθρωπο και στην ανθρώπινη μοίρα, στον έρωτα που μεταμορφώνει τα πάντα και στις βαθύτερες προεκτάσεις του.²⁶ Το λογικό όχι μόνο συμμετέχει αλλά και κατευθύνει την αλληλουχία των λεκτικών αντηχήσεων με βαθιές ιδέες και σκέψεις, επηρεασμένες στη συγκεκριμένη περίπτωση από τις ψυχαναλυτικές θεωρίες που την εποχή εκείνη ήταν πρωτοποριακές. Έτσι ο ποιητής σε καλεί πρώτα να ακούσεις τη μουσικότητα της δομής και ύστερα να πλησιάσεις το βαθύτερο νόημα του περιεχομένου.²⁷

Χαρακτηριστική η ανάγνωση από τον ίδιο το Σεφέρη <https://www.youtube.com/watch?v=e29yVVIJC-c>.

24. «Δεν θέλω να πω ότι δεν πρέπει να παρέχει η ποίηση ένα νόημα λογικό. Το μόνο που υποστηρίζω είναι πως η ύπαρξη του νοήματος αυτού είναι συχνά άσχετη με την ποιητική αξία, πως είναι κακό σημάδι ή άσχημο σύστημα ν' αρχίζουμε προσεγγίζοντας την ποίηση από το λογικό της νόημα, και κυρίως πως η ποίηση είναι λογοτεχνία προφορική». (Δοκιμές, Α', σελ. 33.)

25. Βλ. ενδιαφέρουσα ανάλυση του Νίκου Δήμου για το ποίημα «Κτίχλη», «...Δεν ξέροντας», *Η λέξη*, σελ. 387-393.

26. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Δεκαεπτά κείμενα για τον Γ. Σεφέρη*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1986, σελ. 13-42.

27. Βλ. χαρακτηριστικά τα όσα γράφει ο Σεφέρης σε συνάντησή του με τον νεαρό τότε Δ. Ι. Αντωνίου που ξεκινούσε την ποιητική προσπάθειά του και του μιλά με θαυμασμό για τον «Ερωτικό Λόγο»: «Ακόμα περνά κάποιες μου στιγμές με τη μουσική της προσπάθειας που είναι ο “Ερωτικός Λόγος”. Πάρ' το όπως θέλεις, ένα